

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş tarihi:07.06.2025

Kabul tarihi:28.06.2025

Yayın Tarihi:30.06.2025

Doi: 10.5281/zenodo.15761598

Atıf: Kumsar, E. & Ay, Ö. (2025). Türkçe sözlük'te alay ve şaka yollu sıfatların kavram sınıflandırması. *Disiplinlerarası Dil ve Kültür Çalışmaları*, 3(1), 115-122.

Cilt/Sayı: 3(1)

Yayın dönemi: Yaz

Sayfa:115-122

Türkçe Sözlük'te Alay ve Şaka Yollu Sıfatların Kavram Sınıflandırması

Erdem KUMSAR¹, Özgür AY²

Okul Müdürü, Türkiye Maarif Vakfı Mali Temsilciliği, erdem_kumsar@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1544-853X

Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, drozguray@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5630-4033

ÖZET

Bu çalışma, Türk Dil Kurumu tarafından 2023 yılında yayımlanan 12. baskı Türkçe Sözlük'te yer alan alay ve şaka yollu anlam taşıyan sıfat görevli sözcüklerin kavramsal sınıflandırmasını yapmayı amaçlamaktadır. Alay ve şaka yollu sıfatlar, bireylerin sosyal tutumlarını yansıtan, bağlama bağımlı, çok katmanlı ve örtük anlamlar içeren dilsel yapılarıdır. Bu özellikleriyle yalnızca dilsel birer unsur değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerde eleştiri ve mizah aracı olarak da işlev görmektedirler. Çalışmada, nitel araştırma deseni kullanılmış; veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesine başvurulmuştur. İncelenen veri seti, Türkçe Sözlük'teki toplam 18.018 sıfat görevli sözcükten oluşmakta, bu sözcükler arasından alay veya şaka yollu anlam taşıyan 20 tanesi tespit edilerek analiz edilmiştir. Veriler, içerik analizi yoluyla çözümlenmiş ve İngiliz dilbilimci Peter Mark Roget'in Thesaurus adlı eserinin sekizinci versiyonunda yer alan 15 ana sınıf ve 1075 alt kavram dikkate alınarak kavramsal sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Alay ve şaka yollu sıfatların en yoğun biçimde yer aldığı kavramsal alan "Vücut ve Duyular" olurken, onu "Zihin ve Düşünceler" ve "Davranış ve İrade" sınıfları izlemiştir. En sık karşılaşılan alt kavram "Kuvvetlilik (Fiziksel)" olarak kaydedilmiştir. Bu çalışma, Türkçede yer alan alay ve şaka yollu sıfatların sadece leksikal anlamlarıyla değil, aynı zamanda kültürel kodlarla ve zihinsel örüntülerle ilişkili olarak incelenebileceğini ortaya koymaktadır. Kavramsal sınıflandırma yöntemi sayesinde bu tür sıfatların daha sistemli ve anlam temelli şekilde analiz edilmesine olanak sağlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe sözlük, Sıfat, Alay-Şaka, Kavram sınıflandırması, Roget'in Thesaurus'u

Conceptual Classification of Mockery and Joke Adjectives in The Turkish Dictionary

ABSTRACT

This study aims to perform a conceptual classification of adjectives with mocking and humorous connotations found in the 12th edition of the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Association in 2023. Mockery and joke-related adjectives reflect the speaker's social attitude and carry implicit, multi-layered meanings that are highly context-dependent. In this respect, they function not only as linguistic elements but also as tools of criticism and humor in social interactions. The study adopts a qualitative research design and employs document analysis as the data collection method. The dataset consists of 18,018 adjectives listed in the Turkish Dictionary, from which 20 adjectives with mocking or humorous connotations were identified and included in the analysis. The data were examined through content analysis, and the identified adjectives were classified based on the 15 main classes and 1,075 subcategories presented in the eighth edition of Roget's Thesaurus by English linguist Peter Mark Roget. Among the conceptual

categories, “Body and the Senses” emerged as the most frequent, followed by “Thought and Reason” and “Volition and Behavior”. The most frequently encountered subcategory was “Physical Strength”. This study demonstrates that adjectives with mocking and humorous connotations in Turkish can be analyzed not only in terms of their lexical meanings but also through their associations with cultural codes and cognitive structures. The conceptual classification method offers a systematic and semantically grounded approach to understanding such adjectives. The findings also suggest that these adjectives serve broader functions in language, reflecting sociocultural perceptions and collective evaluations embedded within the Turkish lexicon.

Keywords: *The Turkish dictionary, Adjective-Mockery, Joke, Conceptual classification, Roget's Thesaurus*

GİRİŞ

Sözlükler, bir dilin söz varlığını sistemli biçimde sunan hem dil öğrenimi hem de dilin bilimsel incelemesi açısından vazgeçilmez başvuru kaynaklarıdır. Zaman içinde “sözlük” kavramı pek çok farklı biçimde tanımlanmış, içerik ve işlev bakımından çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te, sözlük; bir dilin farklı dönemlerde veya belli bir tarihsel bağlamda kullanılan kelimelerini, deyim ve atasözlerini alfabetik düzende sıralayan; bu sözcüklerin türünü, telaffuzunu, kökenini, kullanım alanlarını ve anlamlarını açıklayan, örnek cümlelerle destekleyen kapsamlı bir yapıt olarak tanımlanır (TDK, 2023, ss. 3021-3022).

Sözlük anlayışına dair ilk klasik tanımlardan biri Şemsettin Sami’ye aittir. Sami, Kamus-ı Türkî adlı eserinde sözlükleri bir dilin hazinesi olarak nitelendirmiş; bir dilin esas sermayesini, o dildeki kelimelerle birlikte söz dizim ve yapı kuralları olarak değerlendirmiştir (Şemseddin Sami, 2010, s. 7). Bu yaklaşım, sözlüklerin yalnızca sözcük anlamlarını açıklamakla kalmadığını; aynı zamanda dilin bütün yapısını yansıttığını ortaya koymaktadır.

Modern dil biliminin önde gelen isimlerinden Doğan Aksan ise sözlükleri, bir dilin sözcük dağarını söyleyiş biçimleri ve yazımlarıyla birlikte sunan; bu sözcüklerin bağımsız ve bileşik kullanımlarını, anlamlarını ve kullanım bağlamlarını açıklayan bilimsel kaynaklar olarak tanımlar (Aksan, 1998, s. 76). Aksan’a göre sözlükler temel olarak iki türe ayrılabilir: Birincisi, yaygın biçimde bilinen ve alfabetik sıraya göre düzenlenen klasik sözlükler; ikincisi ise kimi dilbilimcilerce adbilimsel sözlükler olarak adlandırılan ve sözcükleri kavram alanlarına göre sınıflandıran sözlüklerdir. Kavram temelli sözlükler, genellikle iki farklı amaçla oluşturulmaktadır. Bunlardan ilki, bir dilin iç yapısını, anlatım olanaklarını ve kavramsal derinliğini ortaya koymayı hedefleyerek dil-düşünce ilişkisini aydınlatmak ve bazı dilbilimsel sorunlara açıklık getirmektir. Diğeri ise, dil akrabalıkları veya adbilimsel yapılar gibi daha geniş karşılaştırmalı çalışmalar için dilsel verileri kavramsal sistem içerisinde organize etmeye yöneliktir (Aksan, 2015, ss. 75-83).

Dil, yalnızca iletişimi sağlayan bir araç değil; aynı zamanda toplumların düşünce biçimlerini, kültürel birikimlerini ve kavram dünyalarını yansıtan dinamik bir sistemdir. Bu bağlamda, sözcüklerin yalnızca alfabetik sıraya göre değil, kavramsal ilişkilerine göre de düzenlenmesi gerekliliği zamanla daha fazla önem kazanmıştır. Kavramsal sınıflandırma yaklaşımları, bir dilin sahip olduğu söz varlığını zihinsel kategorilere ayırarak daha işlevsel biçimde inceleme olanağı sunar. Bu farkındalık doğrultusunda gerek uluslararası alanda gerekse Türkiye’de çeşitli kavram temelli sözlük ve sınıflama çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Bu alandaki öncü çalışmalardan biri, Alman dil bilimci Franz Dornseiff’in 1959 yılında yayımladığı *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* adlı eseridir. Dornseiff, geleneksel alfabetik sıralamayı terk ederek Almanca söz varlığını yirmi ana kavram grubunda toplamış ve kavramsal sözlük yaklaşımına sistematik bir örnek kazandırmıştır (Aksan, 2015, ss. 77-78).

Türkiye’de ise bu anlayışın ilk yansıması Ş. Recai Cin’in *Kavramlar Dizini I-II* adlı çalışmasında görülmektedir (Cin, 1971). Tomris Tunç’un *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini I-II-III* adlı kapsamlı çalışması bu anlayışı pekiştirmiştir. Tomris Tunç’un üç ciltlik sözlük çalışması, Türk Dil Kurumu

tarafından yayımlanan 12 ciltlik Derleme Sözlüğündeki kelimelerin kavramsal dizinidir (Tunç, 1995). Bu iki eserde madde başı kelimeler belirli kavram başlıkları altında toplanmak yerine her madde başı ile kavramsal olarak örtüşen kelimeler o madde başı altında sıralanmıştır. Bu çalışmalarda madde başı kelimeler alfabetik sıraya göre düzenlenmesine rağmen alt madde başları veya gönderme kelimelerin dizilmesinde alfabe sırasına yer verilmemiştir.

Kavram sınıflandırması üzerine akademik düzeyde gerçekleştirilen bir diğer önemli çalışma, Bülent Yılmaz tarafından 2007 yılında Sakarya Üniversitesi'nde hazırlanan yüksek lisans tezidir. Türkçe Sözlük'teki Kavramların Tasnifi ve İncelenmesi başlıklı bu çalışmada, Türk Dil Kurumu'nun 10. baskı Türkçe Sözlük'ünde yer alan kelimeler, kültürel ve anlamsal bağlamları doğrultusunda belirlenen 46 kavram etrafında sınıflandırılmıştır. Elde edilen toplam 30.024 kelime hem kavramsal hem de biçimsel açıdan değerlendirilmiş, sonuçlar alfabetik dizilimle sunulmuştur (Yılmaz, 2007).

Türkiye'de kavramsal sınıflandırma alanında farklı bir yöntem benimseyen dikkat çekici bir çalışma da Gönül Erdem Nas ve Musa Salan tarafından hazırlanmıştır. Bartın Ağızlarının Tematik Sözlüğü adlı bu çalışmada, İngiliz dil bilimci Peter Mark Roget'in Thesaurus'u temel alınarak Bartın yöresine ait söz varlığı sekiz temel sınıf ve 1040 tematik başlık altında değerlendirilmiştir. Söz konusu çalışmada yalnızca mevcut sınıflandırma aktarılmakla kalınmamış, bazı yeni tema başlıkları da tasnife eklenerek kavram haritası genişletilmiştir (Nas & Salan, 2019).

Dilin kavramsal yapısının çözümlenmesine yönelik çalışmalar hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde önemli bir gelişim göstermektedir. Kavramsal sınıflandırma, yalnızca sözlükbilimsel bir etkinlik olmanın ötesinde; kültürel kodların, zihinsel şemaların ve dilsel imgelerin açığa çıkarılmasında işlevsel bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, dilde mizahi unsurların nasıl yapılandığı ve anlam kazandığı da kavramsal sınıflandırmanın alanına dâhil edilebilecek önemli bir örüntüdür.

Zira dildeki mizahi öğeler yalnızca fıkra ya da anekdot gibi metin düzeyinde değil; aynı zamanda cümle, sözcük grubu veya tekil sözcük düzeyinde de ortaya çıkabilmektedir. Tanımında doğrudan mizah barındırmayan bir sözcük, bağlam içinde bu anlamı kazanabileceği gibi, çeşitli anlamsal süreçler aracılığıyla da mizahi bir işlev üstlenebilir. Özellikle deyimisel yapılarda gözlemlenen, bir sözcüğün olağan anlamını korurken diğerinin belirli bir söz dizisine özgü anlamıyla birleşmesi sonucu ortaya çıkan kısmi deyimisel ifadeler, bu durumu açık biçimde göstermektedir. Komedyenlerin ve mizah sanatçıların bu tür yapılandırılmış söz dizilerini kullanarak izleyicilerde güldürü etkisi yaratmaları, dildeki mizahi anlatımın yalnızca sözcüklerin sıralanışına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bir kelimenin, kelime grubunun ya da tümcenin alaycı veya şakacı bir anlamda kullanımı esasen anlambilimsel bir olgudur. Bazı sözcükler yalnızca tek bir anlama sahip olmalarına rağmen, bu anlam bağlam içinde alay yollu biçimde kullanılabilir. Ancak pek çok sözcük ve ifade, doğrudan alay ya da şaka anlamı kazanmış çok anlamlı yapılar olarak sözlüklerde yer almaktadır. Bir sözcüğün zamanla yan anlamlar ya da mecaz anlamlar edinerek mizahi bir nitelik kazanmasında, özellikle benzetme gibi belirli anlam değişim süreçlerinin etkili olduğu gözlemlenmektedir (Oğuz Kabadayı, 2022, s. 260).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Türkçe Sözlük'te yer alan alay ve şaka yollu özelliğe sahip sıfat görevli sözcüklerin anlam temelli kavramsal sınıflandırmasını yaparak bu sözcüklerin zihinsel ve kültürel yapıdaki yerini sistematik biçimde ortaya koymaktır. Alay ve şaka yollu ifadeler, örtük anlam taşıyan, bağlama bağımlı, söyleyenin tutumunu yansıtan ve genellikle edimbilimsel bir boyut içeren dilsel göstergelerdir. Alay ve şaka yollu ifadelerin kavramsal bağlamda incelenmesi, dilin sadece sözcüklerle değil, kültürel bilgi, sosyal zekâ ve zihinsel yapıların bütünlüğü içinde işlediğini gösterir. Bu çalışma, hem dil öğretimi ve iletişim bilimleri, hem de psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlara değerli

katkılar sağlar. Bu çalışma, Türkçedeki alay ve şaka yollu sıfatların Roget tarzı kavramsal yapı içinde nerede konumlandığını belirlemeyi hedeflemektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, Türk Dil Kurumu tarafından 2023 yılında yayımlanan Türkçe Sözlük'ün 12. baskısı esas alınmıştır. Söz konusu sözlük, 82.135 madde başı ve 18.133 madde içi olmak üzere toplam 132.334 sözcük, terim, deyim ve anlam birimini içeren kapsamlı bir söz varlığına sahiptir. Ayrıca, sözlükte yer alan 45.372 örnek cümle aracılığıyla sözcüklerin bağlam içi kullanımları gösterilmiştir. Metnin toplam hacmi ise 1.756.396 söze ulaşmaktadır. Bu veriler, çalışmanın dayandığı sözlüksel malzemenin kapsamını ve temsil gücünü ortaya koymaktadır.

Türkçe Sözlük'te sıfatlar, anlam özelliklerine göre tanımlanmakta ve bağlama uygun örnek cümlelerle desteklenmektedir. Sıfatlar; varlıkların nitelik, nicelik, yer, zaman gibi çeşitli özelliklerini belirten sözcük türü olarak, söz varlığı içinde işlevsel ve semantik açıdan önemli bir yer tutar. Sözlükte bu tür sözcükler, çoğunlukla ait oldukları isimlerle birlikte tanımlanmakta; bu yolla kelimenin hangi bağlamda ve nasıl bir kullanımda sıfat olarak yer aldığı açık biçimde ortaya konmaktadır. Bu yaklaşım hem sıfatın anlamsal sınırlarını belirlemekte hem de bağlamsal işlevini göstermede önemli bir yöntem olarak değerlendirilebilir.

Türkçe Sözlük'te alay, "Ses tonu, söz veya mimiklerle bir kimsenin, bir şeyin, bir durumun, gülünç, kusurlu, eksik vb. yönlerini küçümseyerek eğlence konusu yapma, onu aşağılama veya gülünç duruma düşürme; gır gır" olarak tanımlanmıştır (2023, s. 131). Şaka ise, "Güldürmek, eğlendirmek amacıyla karşındakini kırmadan yapılan hareket veya söylenen söz; latife" şeklinde tanımlanmıştır (2023, s. 3077). Şaka ve alay, dolaylı anlatım biçimleri olmaları bakımından ortak özellikler taşımakta olup her ikisi de ironi, abartma ve bağlama dayalı anlam üretimi yoluyla işlev görmektedir. Toplumsal ilişkilerde mizahi ya da eleştirel bir araç olarak kullanılan bu ifadeler, kültürel normlara dayanmakta ve alıcının yorumuna açık çok katmanlı anlamlar barındırmaktadır. Bu yönleriyle şaka ve alay, dilin hem bilişsel hem de sosyo-pragmatik işlevlerini yansıtan benzer söylem türleridir.

Kavramsal sınıflandırma, kelimelerin anlamlarına göre belirli kavram alanları altında gruplandırılmasıdır. Bu tür sınıflandırmalarda kelimeler, sözcük türlerine ya da alfabetik sıraya göre değil; benzer veya ilişkili anlam alanlarına göre gruplandırılmaktadır. Bu şekilde kavramsal (tematik) sözlükler ya da anlamsal alan haritaları ortaya çıkmaktadır.

İngiliz hekim ve dilbilimci Peter Mark Roget'in Thesaurus çalışmasının temelleri, 1805 yılında kişisel kullanım amacıyla anlam bakımından ilişkili ve işlevsel kelimelerin bir listesini derlemesiyle atılmıştır. Roget'in bu alandaki devrim niteliğindeki katkısı, kelimeleri alfabetik sıraya göre değil, fikir temelli gruplandırma ilkesiyle düzenlemesidir. Ona göre, kullanıcıların sözlüklerde aradıkları kavramlara ulaşamamalarının temel nedeni, sözlüklerin yalnızca alfabetik sıraya bağlı kalmasıydı. Bu düşünceden hareketle, 1852 yılında ilk Thesaurus'unu yayımlamış ve eserine Yunanca ve Latince kökenli "hazine, depo" anlamına gelen bu adı vermiştir. Eser, düşüncelerin ifadesini kolaylaştırmak ve yazılı anlatıma katkı sağlamak üzere sistemli bir kavramsal yapıyla düzenlenmişti. Yayınlandığı ilk yılda büyük ilgi gören kitap, 1853 yılında ikinci baskısını yapmış ve Roget'in 1869'daki ölümüne kadar toplam 28 kez basılmıştır. Thesaurus, onun ölümünden sonra da geliştirilerek güncellenmiştir. Zamanla on binlerce yeni kelime ve kelime öbeği eklenmiş, kapsamı genişletilmiştir. Günümüzde Roget's Thesaurus'un sekiz versiyonu bulunmaktadır. İlk versiyonda yalnızca 15.000 sözcük yer alırken, Barbara Ann Kipfer tarafından 2019 yılında yayımlanan sekizinci versiyon, 443.000 kelime ve kelime öbeğini içermekte ve bunlar 15 ana sınıf altında, 1075 alt kavrama göre sistematik olarak sınıflandırılmaktadır (Kipfer, 2019, ss. vii-xvii).

YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve veri toplama aracı olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan 2023 tarihli 12. baskı Türkçe Sözlük oluşturmaktadır. Sözlükte yer alan sıfat türündeki sözcükler sistematik biçimde incelenmiş; alay ve/veya şaka yollu anlam içeren ifadeler belirlenerek analiz kapsamına alınmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Bu analiz sürecinde, sıfat görevli sözcükler öncelikle anlamsal açıdan değerlendirilmiş, ardından Roget tipi kavramsal sınıflandırma sistemine göre ait oldukları alt kavramlar doğrultusunda temalara ayrılmıştır. Sözcüklerin hangi kavramsal alanlarda yoğunlaştığı, hangi anlamsal örüntülerle ilişkili olduğu ve alay-şaka boyutlarının nasıl ortaya çıktığı bu tematik yapı üzerinden yorumlanmıştır. Böylece, hem Türkçe söz varlığında yer alan alay ve şaka yollu sıfatların anlam örüntüleri ortaya konmuş hem de bu örüntülerin kavramsal yönleri çok katmanlı bir analizle değerlendirilmiştir.

BULGULAR

Türk Dil Kurumu'nun 2023 yılında yayımladığı 12. baskı Türkçe Sözlük'te yer alan 18.018 sıfat görevli sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler arasından alay veya şaka yollu anlam içeren sıfatlar, sözlükteki tanımları, anlam özellikleri ve biçimbilimsel yapıları dikkate alınarak seçilmiş ve özel bir veri sistemine işlenmiştir. Söz konusu veriler, yalnızca yüzeysel anlamlarıyla değil, aynı zamanda toplumsal ve bağlamsal işlevleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, Peter Mark Roget'in Thesaurus adlı eserinin 8. versiyonunda yer alan 15 ana sınıf ve 1075 alt kavram, özgün yapılarına sadık kalınarak Türkçeye aktarılmıştır. Bu sınıflandırma sistemi temel alınarak, belirlenen tüm alay ve şaka yollu sıfatlar anlam temelli kavramsal kategorilere ayrılmış ve sistematik olarak sınıflandırılmıştır.

Sıfat Görevli Alay veya Şaka Yollu Anlam İçeren Sözcüklere Yönelik Bulgular

Sıfat görevli alay veya şaka yollu anlam içeren sözcükler madde başı ve anlamlarına göre listelenmiştir.

Tablo 1:

Sıfat Görevli Alay veya Şaka Yollu Anlam İçeren Sözcükler

No	Madde	Özellik	Anlam
1	ağır ezgi	<i>alay yollu</i>	Çok ağır biçimde, yavaş yavaş yapılan
2	akıllı	<i>alay yollu</i>	Uyanık geçinen
3	apaydın	<i>alay yollu</i>	Çok kültürlü, bilgili
4	bitli kokuş	<i>alay yollu</i>	Üstü başı kirli, vücut temizliğine dikkat etmeyen
5	dümeni eğri	<i>şaka yollu</i>	Yan yan yürüten (kimse)
6	horoz akıllı	<i>şaka yollu</i>	Akılsız olan; horoz kafalı
7	horoz kafalı	<i>şaka yollu</i>	► horoz akıllı
8	hürmetli	<i>alay yollu</i>	Oldukça büyük
9	kirloş	<i>alay yollu</i>	Kirli ve pasaklı
10	mübarek	<i>alay yollu</i>	Kızılan, şaşılın (kimse veya şey)
11	müzelik	<i>alay yollu</i>	Eskimiş, köhnemiş olan
12	nanemolla	<i>alay yollu</i>	Güçsüz, dayanıksız (kimse)
13	sultani tembel	<i>alay yollu</i>	Tembel, iş görmekten hoşlanmayan
14	şişko 1	<i>alay yollu</i>	► şişman
15	şişko 2	<i>alay yollu</i>	Toplu, dolgun olan
16	tüyü bozuk 1	<i>alay yollu</i>	Sarışın veya saç sakalı seyrek olan (kimse)
17	tüyü bozuk 2	<i>alay yollu</i>	Soysuz olan (kimse)
18	yağ fıçısı	<i>şaka yollu</i>	► yağ tulumu
19	yağ küpü	<i>şaka yollu</i>	► yağ tulumu
20	yağ tulumu	<i>şaka yollu</i>	Çok semiz; yağ fıçısı, yağ küpü

Türkçe Sözlük'te tespit edilen 18.018 sıfat görevli anlamın 20'si alay veya şaka yollu özelliği taşımakta olup toplam sıfat görevli sözcüğün %0,11'ine karşılık gelmektedir.

Sıfat Görevli Alay veya Şaka Yollu Anlam İçeren Sözcüklerin Kavramsal Sınıflarına Göre Bulgular

Alay veya şaka yollu özelliği olan sıfatların anlamları incelenip her anlam için en kapsayıcı alt kavrama göre sınıflandırılmıştır. Roget'in Thesaurus'unun 8. versiyonu temel alınarak yapılan bu sınıflandırmada sadece tespit edilen alt kavramlara yer verilmiştir.

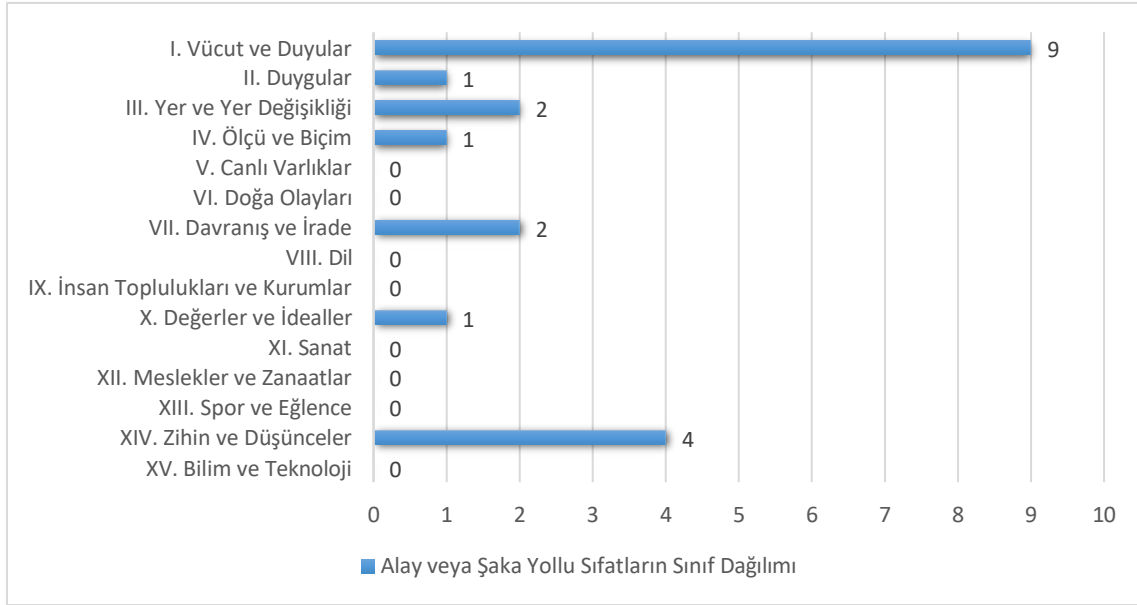
Tablo 2:

Sıfat Görevli Alay veya Şaka Yollu Anlam İçeren Sözcüklerin Kavramsal Sınıflaması

No	Madde	Sınıf	Alt Kavram
1	ağır ezgi	III. Yer ve Yer Değişikliği	175. Yavaşlık
2	Akıllı	VII. Davranış ve İrade	415. Kurnazlık, Yöntemde Zekâ
3	Apaydın	XIV. Zihin ve Düşünceler	929. Aydın, Entelektüel
4	bitli kokuş	I. Vücut ve Duyular	80. Kirlilik
5	dümeni eğri	III. Yer ve Yer Değişikliği	172. Hareket Etme
6	horoz akıllı	XIV. Zihin ve Düşünceler	922. Zekâ Eksikliği, Geri Zekâlılık, Aptallık
7	horoz kafalı	XIV. Zihin ve Düşünceler	922. Zekâ Eksikliği, Geri Zekâlılık, Aptallık
8	Hürmetli	IV. Ölçü ve Biçim	247. Önem veya Boyut Bakımından Büyük
9	Kirloş	I. Vücut ve Duyular	80. Kirlilik
10	Mübarek	II. Duyular	127. Korku, Korkunçluk, Tehlike Hissi
11	Müzelik	XIV. Zihin ve Düşünceler	842. Eski Olma, Uzun Zamandır Var Olma
12	Nanemolla	I. Vücut ve Duyular	16. Kuvvetsizlik (Fiziksel)
13	sultani tembel	VII. Davranış ve İrade	331. Etkin Olmama
14	şişko 1	I. Vücut ve Duyular	15. Kuvvetlilik (Fiziksel)
15	şişko 2	I. Vücut ve Duyular	14. Bedensel Gelişim
16	tüyü bozuk 1	I. Vücut ve Duyular	3. Saç, Kıl, Tüy
17	tüyü bozuk 2	X. Değerler ve İdealler	660. Kötü İnsan
18	yağ fıçısı	I. Vücut ve Duyular	15. Kuvvetlilik (Fiziksel)
19	yağ küpü	I. Vücut ve Duyular	15. Kuvvetlilik (Fiziksel)
20	yağ tulumu	I. Vücut ve Duyular	15. Kuvvetlilik (Fiziksel)

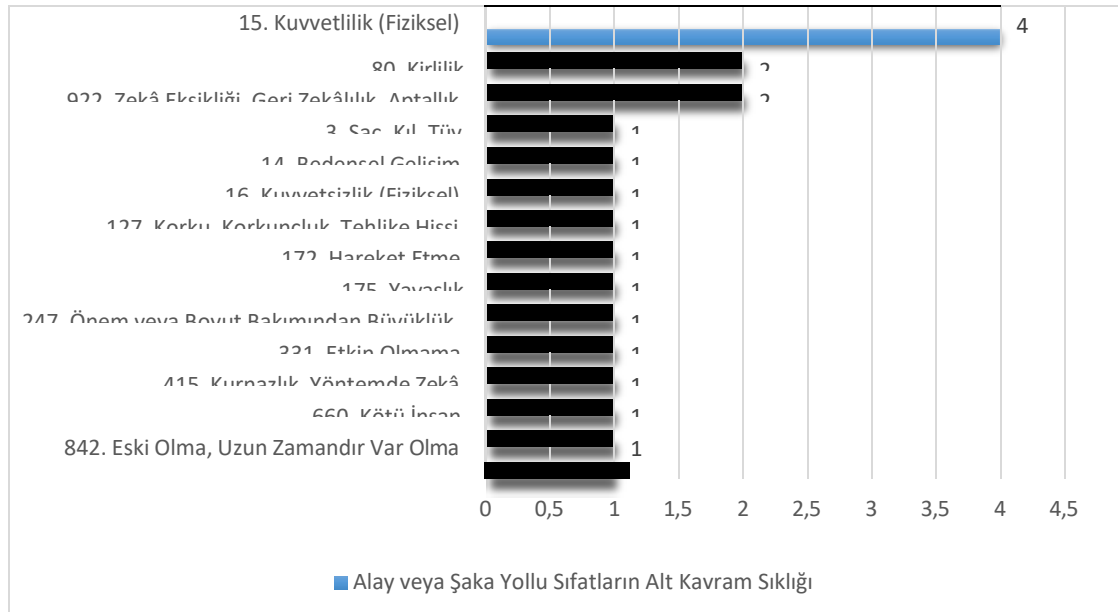
Ceren Oğuz Kabadayı'nın bildirisinde bazı alay veya şaka yollu sıfatlar semantik olarak incelenmiştir. Bu incelemede sözcükler benzetme, zıtlık ve söyleyiş gibi anlam olayları ile açıklanmaya çalışılmıştır. "Müzelik" sıfatı, alay yollu bir biçimde "eski, köhne" anlamında kullanılmakla birlikte, sözcüğün temel anlamı "müzede sergilenmeye değer veya yeterince eski olan" şeklindedir. Zamanla bu sözcük, benzetme yoluyla ikinci bir anlam kazanmış; böylece olumlu çağrışımlardan uzaklaşarak anlam kötüleşmesine uğramıştır. "Akıllı" sıfatı, alay yollu "uyanık geçinen" anlamındadır. Sözcüğün temel anlamı "gerçeği doğru algılayarak uygun biçimde davranan, akil kişi" iken, ikinci anlamında yer alan "ünlem" işleviyle karşıdakini küçümsemek amacıyla kullanılan bir söylem biçimine dönüşmektedir. Bu anlam genişlemesi sürecinde sözcüğün olumlu bir nitelikten uzaklaşarak zıt bir değere büründüğü, yani anlam kötüleşmesine uğradığı söylenebilir. "Mübarek" sıfatı, Türkçe Sözlük'te yer alan altı anlamından beşi olumlu çağrışımlı nitelikler taşımaktadır. Bu anlamlar arasında "kutlu, kutsal", "ugurlu", "çok saygı duyulan", "verimli, bereketli" ve "beğenilen, sevilen şeyler için kullanılan" ifadeler yer almaktadır. Ancak sözcüğün altıncı anlamı olan "kızılan, şaşılan (kimse veya şey)" kullanımı, belirgin biçimde olumsuz bir çağrışım taşımaktadır. Özellikle beşinci anlamda olumlu duygular ifade eden "beğenmek" ve "sevmek" fiillerinin, altıncı anlamda "kızmak" ve "şaşırmak" gibi tepkisel ve olumsuz eylemlerle yer değiştirmiş olması dikkate alındığında, sözcüğün bu bağlamda zıt anlama geçerek anlam kötüleşmesine uğradığı görülmektedir (Oğuz Kabadayı, 2022).

Roget'in Thesaurus'unda yer alan 15 sınıf temel alınarak hazırlanan bu çalışmada tespit edilen 20 anlamın sınıf dağılımı şu şekildedir:

Grafik 1:*Alay ya da Şaka Yollu Sıfatların Sınıf Dağılımı*

Alay veya şaka yollu sıfatların en fazla yer aldığı sınıflar Vücut ve Duyular (9 sıfat) ve Zihin ve Düşünceler (4 sıfat) şeklindedir. Yer ve Yer Değişikliği 2, Davranış ve İrade 2, Duygular 1, Ölçü ve Biçim 1, Değerler ve İdealler 1 sıfat barındırarak dağılım sıklığını takip etmektedir. Canlı Varlıklar, Doğa Olayları, Dil, İnsan Toplulukları ve Kurumlar, Sanat, Meslekler ve Zanaatlar, Spor ve Eğlence, Bilim ve Teknoloji sınıflarında ise herhangi bir sıfat görevli alay veya şaka yollu özelliği bulunan anlam tespit edilememiştir.

Roget'in Thesaurus'unda yer alan 1075 alt kavram esas alınarak sıfat görevli alay veya şaka yollu özelliği olan anlamlar sınıflandırılmıştır. Sıklığa göre alt kavramlar şu şekildedir:

Grafik 2:*Alay ya da Şaka Yollu Sıfatların Alt Kavram Sıklığı*

20 alay veya şaka yollu sıfatın 4'ü Kuvvetlilik (Fiziksel) alt kavramının içerisinde yer almakta olup yüzdesel olarak alay veya şaka yollu sıfatların %20'sine denk gelmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada, Türk Dil Kurumu'nun 2023 yılına ait 12. baskı Türkçe Sözlük'te yer alan 18.018 sıfat görevli sözcük, alay ve şaka yollu anlam içeriği bakımından incelenmiş; nitel araştırma ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilen 20 sıfat, Peter Mark Roget'in Thesaurus'unun 8. versiyonundaki kavramsal yapıya göre sınıflandırılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda, Türkçede alay ve şaka yollu sıfatların oldukça sınırlı bir orana (%0,11) sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, sözlük yapımında alay ve şaka gibi dolaylı anlam katmanlarının daha az temsil edildiğine veya bu tür ifadelerin sözlük yazımı sürecinde çoğunlukla dışlandığına işaret etmektedir.

Sınıflandırma sonuçları, bu tür sıfatların en yoğun olarak "Vücut ve Duyular" sınıfında toplandığını göstermiştir. Bu bulgu, fiziksel görünüm ve bedensel özelliklerin alay veya şaka yollu dil kullanımında temel bir kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle "Kuvvetlilik (Fiziksel)" alt kavramının tek başına dört farklı sıfatı barındırması, bedensel farklılıkların toplum içi mizah ve eleştiri mekanizmalarında merkezi bir yer tuttuğunu düşündürmektedir. "Zihin ve Düşünceler" ve "Davranış ve İrade" sınıflarında yer alan sıfatlar ise bireyin zihinsel yeterlilikleri ya da sosyal tutumları üzerinden geliştirilen alaycı ifadelerle işaret etmektedir.

Çalışmanın en önemli katkısı, alay ve şaka yollu sıfatların yalnızca sözcüksel birer birim değil, aynı zamanda kültürel kodlar, zihinsel şemalar ve toplumsal normlarla iç içe geçmiş çok katmanlı anlamlar barındırdığını ortaya koymasındır. Ayrıca, Roget tarzı kavramsal sınıflandırma sisteminin Türkçe gibi eklemeli bir dilde de işlevsel biçimde uygulanabileceği gösterilmiştir.

Bu sonuçlar, sözlükbilim, dil öğretimi, toplumsal dil bilimi, mizah çalışmaları ve kültürel analiz alanlarına kavramsal sınıflandırma temelli yeni araştırma yolları açabilecek niteliktedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, farklı sözlük türlerinde yer alan alay ve şaka yollu sıfatların daha geniş veri kümeleriyle kavramsal olarak incelenmesi yönünde genişletilebilir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1998). *Sözlükbilim ve Türk sözlükçülüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil: Ana çizgileriyle dilbilim* (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cin, Ş. R. (1971). *Kavramlar dizini I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kipfer, B. A. (2019). *Roget's international thesaurus* (8th ed.). Collins Reference.
- Nas, G. E., & Salan, M. (2019). *Bartın ağızlarının tematik sözlüğü*. Fenomen Yayınları.
- Oğuz Kabadayı, C. (2022). Alay ve şaka yollu ifadeler üzerine semantik bir inceleme. In *14. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ss. 260–272). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Yayınları.
- Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî* (Ş. Can, Haz.). Çağrı Yayınları.
- Tunç, T. (1995). *Derleme sözlüğü ve kavramlar dizini I-II-III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe sözlük* (12. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, B. (2007). *Türkçe sözlük'teki kavramların tasnifi ve incelenmesi* (Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).